

РЕЦЕНЗИЯ

На дисертацията на Аврора Валентинова Андреева за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ на тема НЕВЕРБАЛНАТА КОМУНИКАЦИЯ КАТО ФИЛОСОФСКИ ПРОБЛЕМ. ЕЗИКЪТ НА ТАНЦА с научен ръководител доц. д-р Здравко В. Попов към Програма „Философия с преподаване на английски език“, спец. Философия, Философски факултет, СУ „Св. Климент Охридски“

Дисертацията се състои от общо 250 страници. Структурирана е в три глави, всяка от които носи свое заглавие и съдържа части и подчасти, на свой ред също озаглавени, а не само номерирани. По този начин още в началото, от подредбата на самото съдържание, се вижда обхвата и насочеността на търсенията на дисертантката. Има също така б апендикса и библиография, включваща източници на английски, български, руски и немски език.

Аврора Андреева е завършила бакалавърското си образование в специалност Философия при Философския факултет на Софийския университет. Дипломната ѝ работа е посветена на темата *„Философия на танца. Философско-естетическо изследване на същността и смисъла на танца“*. Нейната дисертацията показва вяност към тази проблематика. Интересът ѝ към нея изглежда е траен не само поради някакво интелектуално любопитство, а е подхранван и подсилван от професионалния ѝ опит на балерина и педагогическата ѝ работа в тази област.

Темата на дисертацията е защитима предвид факта, че танцът се разглежда обикновено от чисто естетическа гледна точка, сведен само до танцувално изкуство, а това е текст, който се опитва да разшири перспективата, изследвайки го в по-обхватен социален план като вид общуване и, казано по-общо, като форма на културата, т.е. като вид човешко

взаимоотношение. Всъщност това е и главното достойнство на дисертационния труд. Танцът не е разгледан сам по себе си единствено като произведение на уменията на артиста, като резултат от изпълнителската му дейност, тъй като самата дейност и нейните постижения, движенията на тялото и разполагането му в пространството и социалната среда, са субординирани спрямо общуването и извличат смисъла си от него. Заемането на тази най-важна за дисертацията позиция, макар че е по-скоро само заявена, отколкото философски пространно и задълбочено разработена, се подразбира и се прокарва в цялата работа.

Когато обаче дисертантката се стреми да определи танца като невербален език, е допуснато смесване на равнищата и често преобръщане на философската логика при обяснението му. От една страна Аврора Андреева си дава сметка, че хората са създателите на танца и го използват като средство за предаване на значения, но от друга страна на много места танцът е субстантивиран, бидейки самия той надарен със способността да свързва хората, превърнати в негови инструменти. Тогава участниците, които впрочем не са само танцьорите, се оказват елементи в играта на танца, който ги увлича в своята собствена, сякаш отчуждена от тях, саморазбираща се експресивност. Оттук произтича известна непоследователност в изложението.

В дисертацията има редопологане на *«хореографът и изпълнителят, зрителят, самата представена хореографска реалност и хореографският текст, пречупен през възображението и разбирането на танцьора.»* (стр. 24, Автореферат). Така в дисертацията понякога става дума за общуването между танцьора и танца (може би по аналогия с отношението между текста и читателя при Гадамер или между езика и говорещия при Хайдегер), понякога става дума за общуването между изпълнителя и публиката, на други места се казва, че общуването е между зрителя и движенията или езика на тялото, или между хореографската реалност и разбирането, и пр. Допуснати са неточности, при които средството – танцът - престава да бъде средство, а самото се превръща внай-важното и единствено

действащо лице. Някои от участниците в общуването направо са пропуснати - например композиторът и по-общо музикантите, а всеки би се съгласил, че танцът не би бил танц без такт, ритъм и музика. В някакъв смисъл самият танц показва именно какво означава музиката, когато е преведена на езика на тялото, «видимо» от всекиго. Понякога се твърди, че самите движения носят експресивност без умисъл и именно поради тази естествена експресивност е възможно публиката да разбира танца, а понякога се твърди обратното, че без съзнателни усилия и интенционалност при движенията танцът не би изразявал нищо. Подобни изключващи се едно друго твърдения на дисертантката би следвало да бъдат логически примирени с по-голямо внимание към основанията им.

Наистина при единна концепция за танца, за каквато се претендира в дисертацията, противоречията от подобен характер биха могли и би следвало да бъдат разрешени като се отстоява от началото до края идеята за невербалната комуникация. Тази идея е философски извънредно плодотворна. В изложението на дисертацията се изтъква, че танцът в действителност не е непременно свързан с нарочно композирани постановки, вземани предвид при репетиции, критики и дискусии относно неговите качества, а може да бъде спонтанно изпълнен без никаква режисура или някаква друга предварителна подготовка. Аврора Андреева си дава сметка за това и така разширява обхвата на изследователската си работа. Още веднъж ще подчертаем, че в това се заключава едно от големите предимства на нейния подход - тя не ограничава танца само до артистичните му прояви на сцената, а го свързва по-общо с игровото начало в човешкото общуване и поведение.

Общуването е субект-субектно отношение, в чиято светлина се открива всичко, което поради значението си (съответно незначителността си) се схваща като принадлежащо на света и на действията в него. В тази връзка не е излишно да се позовем на Левинас, за когото **казването**, макар никога да не е напълно отделимо от **казаното**, се предпоставя във всяко общуване. Казването обаче не е на първо място акт, дейност, а съотнасяне на Единия с Другия.

С други думи, има отношение, което се създава между самите хора и в неговото лоно придобива смисъл и насоченост всяко действие, всяка дейност, включително игровата, за разлика например от производствената. Хората, съпричастни към танца, създават, изразяват и разбират значения, отнасящи се до феноменално манифестираното поместване на тялото в света, разполагането му спрямо другите и собственото Аз на танцьора. Отношението на общуване обаче е относително автономно спрямо съдържанието на посланията, предавани между участниците в процеса. Обръщението на Единия към Другия/другите е предварителното условие за всяка по-сетнешна активност и изразителност. Цялото творчество на Левинас ревизира, макар с различни аргументи, както традиционното, така и феноменологичното, и херменевтичното, а да не говорим за аналитичното, философстване за езика.

Към Левинас има изрично препращане в текста на дисертационния труд (виж 5.2 Emmanuel Levinas' concept of humanity), но неговото схващане е наречено неправилно «*философски алтруизъм*» (стр. 128) и не е използван простора, който то открива. Има и други грешки в написаното относно Левиназианската позиция (пак там). Например, че не всеки има лице, защото не на всеки лицето е изразително, а всъщност Левинас обозначава с «Лице» изключително Другия и Лицето е винаги изразително (пластиката, позната като «ръката» на Роден, също е лице, доколкото е носител на човешки значения), но никога не е израз на идентичност, а на другост. Ако общуването беше анализирано, както предлага Левинас, с оглед на асиметрията и нересипрочнастта между общуващите, дисертацията би спечелила много. Тогава невербалното общуване би било разгледано като процес, в който едната страна отправя апел посредством танца, а другата страна го посреща като му отговаря. Тогава размислите и изводите, изложени в дисертацията, щяха да застанат по адекватно на мястото си.

Въпреки критичните забележки, които могат да се отправят относно непоследователността в обсъждането, донякъде за него има извинителна причина. Дори само

от библиографските източници се вижда, че са взети предвид разработките на много различни автори, всеки от които съобразно със своята собствена гледна точка и стил е писал за езика, общуването и танца, но помежду им се наблюдава голямо разминаване. Дисертантката все пак успява да удържи философската рамка при разглеждането на танца преди всичко като настоява, че той е невербална форма на културата или невербален език, който има главно свързваща, обединяваща функция. В хода на изследването и изложението очевидно са възникнали множество трудности, защото категориите, отнасящи се до танца, а именно общуване, движение, тяло, игра, език, значение, изкуство, и пр., самите имат най-различни философски интерпретации в различните философски парадигми. В дисертацията няма ясно прокарана линия за придържане и следване на определен предпочитан автор, школа или направление в областта на философията. Има позовавания на схващания от древността и до наши дни, от Източната и Западната култура, от Континенталната и Аналитичната традиция. Това разпростиране има своя положителна страна, че не се държи догматично за установени предразсъдъци относно различните подходи и интерпретации, но има и отрицателната страна, че създава впечатление за известно разфокусиране.

Ако като рецензент ми е позволено да отправя препоръка към бъдещата изследователска работа на дисертантката, то тя засяга именно и най-вече подхода или методологията. В представения дисертационен труд единствено във връзка с третирането на херменевтичната гледна точка се отбелязва, че *„зрителят не само участва в играта, а самият е трансформиран чрез нея“* (с. 162). Това е теза, която е по-скоро само спомената без да се извличат предимствата, които тя предлага. Понеже общата нагласа на авторката е, че танцът е преди всичко обвързан с изразяването, то „трансформацията“ е останала встрани и неизследвана. Аврора Андреева е склонна да изтъква, че *„танцът също се явява и феномен, формиращ идентичност“* (стр. 24, Автореферат), но самият процес на формирането или както обикновено се казва „на творчеството“ не е попаднал в оптиката на дисертантката. При това дали точно „идентичността“ е подвъпросна в случая. Експресивността в танца, многократно

подчертавана в текста, винаги предполага нещо, което вече е някак предварително оформено и то сякаш „очаква“ тепърва да бъде изказано или съобщено. Подобен реализъм – съобразяването с някаква отнапред формирана реалност, дори ако става въпрос за идеи, емоции, значения и пр. - налага ограничения във философското осмисляне на танца, общуването, изкуството. Всъщност не се ли създава в самия процес на общуването ново разбиране за смисъла на нещата в света, т.е. не се ли представя алтернативна реалност, в която тялото се разполага и съ-творява? Не се ли показват нови ценности, нови взаимоотношения, нови нагласи и преценки, както и отхвърляне, корекция или утвърждаване на старите? Ако е така, единствено експресивността (като характеристика на танцувалните движения на тялото) няма да е достатъчна, за да се разкрие философския смисъл на ставащото в танца като вид невербално общуване. Би било добре да се обърне по-голямо внимание на формирането на нова чувствителност, „освобождаването“ от инерцията, придобиването на нова степен на свобода при разбирането, преживяването и съпреживяването именно благодарение на общуването чрез танца. В крайна сметка самите общуващи са придобили нов опит и техните настроения и самата им емоционалността са се променили.

Ако оценката на дисертацията е положителна, то така е, защото : първо, темата не е всред най-широко и най-дълбоко проучваните досега в областта на философията, особено в България, и дисертацията запълва известна празнина в това отношение; второ, защото Аврора Андреева е положила усилия да съпостави разсъжденията си с големи, а също и с голям брой по-малки, авторитети по засегнатите въпроси; трето, защото обясненията ѝ за танца не са само теоретични, а са в голяма степен продиктувани от личния ѝ опит и собствените ѝ обобщения за смисъла на танца, които тя се опитва да систематизира. От текста на дисертацията може да се почерпи информация, която е издирена амбициозно и ангажирано и би представлявала интерес за бъдещи изследвания както по темата, така и по сходни на нея въпроси.

Ще гласувам за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ на Аврора
Валентинова Андреева. Нямам общи публикации и не съм в конфликт на интереси с
дисертантката.

03. 09. 2019 г.

Рецензент:

/проф. дфн Мария Димитрова /